

УДК 338.242.4

Саламін О.С., аспірант*[©]

Львівський національний університет імені Івана Франка

ДЕРЖАВНА РЕГУЛЯТОРНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Розглядаються проблеми формування державної регуляторної політики, спрямованої на становлення і розвиток фермерських господарств. Пропонується державні програми підтримки спрямовувати на активізацію закономірного процесу трансформації великих особистих селянських господарств у господарства фермерського типу.

Ключові слова: державна регуляторна політика, державна фінансова підтримка, фермерське господарство.

Постановка проблеми. Реформування сільського господарства України шляхом реорганізації колгоспів і більшості радгоспів на засадах приватної власності здійснювалось без чітко визначених альтернативних організаційно-правових структур з орієнтацією, що вони будуть сформовані еволюційним шляхом. Все ж це поєднувалось із прийняттям ряду державних нормативних актів та програм державної підтримки розвитку фермерських господарств як найпоширенішої у світі організаційної форми господарювання у сільському господарстві.

Сільськогосподарські угіддя, які на початкових етапах реформ відводились для створення фермерських господарств, в основному, були використані для збільшення розмірів земельних ділянок особистих селянських господарств. За останні роки в Україні відмічаються тенденції зменшення кількості фермерських господарств і площі земельних угідь, що використовуються ними.

Аналіз останніх досліджень. Наукові проблеми становлення, розвитку та державної підтримки фермерських господарств не нові. Вони відображені у працях таких науковців як В. В. Зіновчук, А. В. Македонський, М. Й. Малік, І. Р. Михасюк, Л. В. Молдаван, В. Я. Месель-Веселяк, П. Т. Саблук, В. В. Юрчишин. Значна увага до цих проблем поєднується з широким спектром точок зору щодо доцільності, рівня та спрямованості державного регуляторного впливу на процеси становлення фермерства. Визнання помилковою державну політику, спрямовану на реорганізацію колгоспів і радгоспів шляхом приватизації землі та майна поєднується з критикою неналежного державного впливу на процеси утвердження фермерства. Часто співставляється вітчизняна державна регуляторна політика в аграрній сфері із Спільною аграрною політикою ЄС. При цьому робиться висновок про можливість подальшого ефективного

* Науковий керівник – д.е.н., професор Михасюк І.Р.

© Саламін О.С., 2012

функціонування усіх суб'єктів господарювання у сільському господарстві України, включаючи і фермерських господарств лише за умови суттєвого збільшення розмірів державної фінансової підтримки. Альтернативні погляди полягають у відмові від такої підтримки, оскільки вона у більшій мірі орієнтує фермерів на фінансові дотації, ніж на намагання адаптуватись до ринкової кон'юнктури. Як аргумент наводиться досвід державного регулювання сільського господарства Австралії, де після відмови від державної фінансової підтримки відмічалось підвищення загальної економічної ефективності виробництва продукції та її конкурентоспроможності на зовнішньому ринку.

Мета статті полягає у вивченні впливу державної регуляторної політики на формування і економічний стан фермерських господарств, обґрунтуванні напрямів удосконалення даної політики.

Виклад основного матеріалу. Перші фермерські господарства в Україні створювались у кінці 80-х років минулого століття без належного законодавчого регулювання на основі регіональних програм і рішень місцевих органів управління шляхом відведення для цього приблизно 10% орних земель. Земельні ділянки передавались без засобів виробництва, що було визначальним чинником використання їх для збільшення площі сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств, де такі ділянки оброблялись переважно ручною працею при мінімальному використанні засобів механізації. Поштовхом для подальшого розвитку фермерства було прийняття Указу Президента України від 3 грудня 1999 року “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки”, яким передбачалось “реформування протягом грудня 1999 – квітня 2000 року колективних підприємств на засадах приватної власності на землю та майно” [5]. Усім членам існуючих тоді колгоспів забезпечувалось право безперешкодного виходу з цих підприємств із земельними та майновими паями.

Майно колишніх колгоспів тривалий час формувалось з орієнтацією на використання у великих підприємствах і його проблемно було розподіляти між окремими членами колгоспу. При цьому розмір майнових паїв визначався після погашення заборгованості підприємств перед банками, для погашення якої використовувались найліквідніші засоби – трактори, автомобілі. І на цьому етапі створення фермерських господарств, які б за розмірами перевищували особисті селянські господарства, стримувалось обмеженою кількістю засобів виробництва потенційних засновників.

Крім того Законом України від 30 січня 1991 року “Про селянське (фермерське) господарство” фермерське господарство трактувалось як форма “підприємництва громадян України, які виявили бажання переважно особистою працею членів цього господарства виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією”[1]. При обмеженому забезпеченні засобами виробництва ведення господарства переважно працею найманих працівників було підставою припинення його діяльності. Така умова вилучена у редакції даного Закону від 23 липня 1993 року, однак можливості створення фермерського господарства обумовлювались конкурсним відбором

потенційних засновників [2]. Редакцією Закону України “Про фермерське господарство” від 11 червня 2003 року конкурсний відбір замінено на професійний. Даною редакцією Закону вилучено обмеження щодо максимально можливої площі земельних угідь фермерського господарства [3]. Обмеження щодо створення фермерського господарства лише на основі професійного відбору вилучено у редакції Закону від 17 липня 2011 року [4].

Лібералізація законодавчого обмеження можливостей створення і ведення фермерського господарства вилученням положень, що не лімітують використання найманої праці, передбачають конкурсний та професійний відбір потенційних засновників поєднувалась із зменшенням, починаючи з 2008 року, загальної кількості таких господарств.

Таблиця 1

**Чисельність фермерських господарств України
та їх землекористування ***

Показники	2006р.	2007р.	2008р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. у % до 2006 р.
Кількість фермерських господарств	43150	43410	42446	41906	41524	96,2
Площа сільськогосподарських угідь у користуванні, тис. га	3972,8	4198,9	4327,8	4298,6	4290,8	108,1
в т.ч. ріллі	3814,9	4056	4189,3	4165,1	4161,9	109,1

* Джерело: дані Держкомстату України

Не вдалось подолати тенденції зменшення кількості фермерських господарств прийняттям і реалізацією численних програм державної фінансової підтримки, яка відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 року № 1102 “Про затвердження порядку використання коштів державного бюджету для надання підтримки новоствореним фермерським господарствам та фермерським господарствам з відокремленими садибами” надавалась як на безповоротній, так і на поворотній основі. Фінансова підтримка новостворених господарств на безповоротній основі надавалась для компенсації затрат, пов’язаних з розробленням проектів відведення земельних ділянок для ведення фермерського господарства, сплати відсотків за користування кредитами банків у розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України, але не більше як 14 % річних, придбання першого трактора, комбайна, вантажного автомобіля, будівництво тваринницьких приміщень у розмірі 30%, внесення страхових платежів за договорами обов’язкового страхування у розмірі до 50%, підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів фермерських господарств, здійснення наукових досліджень з проблем організації виробництва. Фінансова допомога на поворотній основі надавалась строком до п’яти років на конкурсних засадах для виробництва, переробки і збуту виробленої фермерським господарством продукції [6].

Загальні обсяги фінансової підтримки не здійснювали визначального впливу на фінансову стійкість фермерських господарств і їх економічну привабливість для потенційних засновників. Розміри підтримки щорічно уточнювались і не могли фермерськими господарствами братися до уваги у процесі розробки фінансових планів. Якщо у 2008 році розмір держбюджетних дотацій фермерських господарств України складав 469,5, то у 2009 році – 111,3 і у 2000 році – відповідно 93,4 млн. гривень. Для посилення впливу державної фінансової підтримки на процеси становлення і розвитку фермерських господарств Постановою Кабінету Міністрів України від 21 березня 2011 року № 282 “Про внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 року № 1102” передбачено усю фінансову підтримку надавати на конкурсних засадах. Для визначення переможців конкурсу на отримання фінансової допомоги використовувались такі критерії як забезпечення гарантій повернення коштів, ефективність і окупність інвестиційно-інноваційних проєктів, створення додаткових робочих місць у сільській місцевості, спеціалізація на виробництві дефіцитних у регіоні окремих видів сільськогосподарської продукції [7].

Вищі гарантії повернення коштів забезпечують великі господарства, які володіють ліквідним майном. У великих господарств створюється більше робочих місць. Тут, як правило, вища окупність інноваційно-інвестиційних проєктів. За таких умов конкурсного відбору державна фінансова допомога спрямовується на економічно міцні великі фермерські господарства, які у меншій мірі від інших потребують такої допомоги. Це посилює диференціацію фермерських господарств за розмірами та ефективністю господарської діяльності. В поєднанні із можливістю створення фермерських господарств будь-яким громадянином України, що досяг 18-річного віку, шляхом оренди і суборенди земельних паїв та значних сум інвестицій часто створюються особливо великі за розмірами фермерські господарства, які навіть віддалено не приближені до господарств сімейно-родинного типу.

У тваринництві формально фермерські господарства, які використовують покупні корми, створюються навіть без відведення сільськогосподарських угідь. У 2010 році 48,75% худоби і птиці у живій вазі реалізовано на забій тими фермерськими господарствами України, обсяги реалізації такої продукції кожним перевищували 1000 тонн (табл. 2).

Це великі господарства фабричного типу, які за розмірами перевищують більшість існуючих колись колгоспів і радгоспів. Не рідко вони створюються не у сільських населених пунктах і їх діяльність не сприяє розвитку сільських територій. За рівнем конкуренції вони перевищують невеликі новостворені фермерські господарства. Останні, не витримуючи конкуренції, змушені покидати галузь.

Відмічається тенденція поляризації за розмірами фермерських господарств, що спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва. Частка сільськогосподарських угідь фермерських господарств України, розмір кожного з яких за площею даних угідь перевищує 4000 га за 2008 – 2010 роки зросла з 7,7

до 8,0 відсотків. Такі господарства перетворились у великі латифундії. Виробляють експортноорієнтовану продукцію – зерно, ріпак, а у степовій зоні – насіння соняшнику. Земельні ділянки обробляються кочовим способом механізованими загонами. Сільські жителі до роботи у таких господарствах не залучаються.

Таблиця 2

Розподіл фермерських господарств України за площею сільськогосподарських угідь

Групи господарств за обсягами реалізації продукції	Кількість господарств	Частка господарств у кожній групі в загальній кількості господарств, %	Реалізовано на забій худоби і птиці у живій вазі, тис. т	Частка господарств у загальних обсягах реалізації продукції, %
Господарства, які реалізують на забій худобу і птицю - всього	1391	100,0	64,8	100
З них з обсягом, т: до 1,0	299	21,5	0,2	0,3
1,1-5,0	456	32,7	1,2	1,9
5,1-10,0	178	12,8	1,3	2,0
10,1-20,0	142	10,2	2,0	3,1
20,1-30,0	80	5,8	1,9	2,9
30,1-40,0	44	3,2	1,5	2,3
40,1-50,0	37	2,7	1,7	2,6
50,1-100,0	67	4,8	4,5	6,9
100,1-500,0	66	4,7	12,5	19,3
500,1-1000,0	9	0,6	6,5	10,0
Більше 1000,0	13	1,0	31,5	48,7

*Джерело: дані Держкомстату України

Конкурентні переваги великих господарств загальновідомі. Вони полягають у перевагах за рахунок ефекту масштабу:

- використовуються високопродуктивні технічні засоби;
- залучаються вузькопрофільні фахівці, які впроваджують досконалі технології;
- формуються великі товарні партії однорідної продукції, які виводяться на віддалені, в т.ч. зарубіжні ринки, уникаючи монопольного впливу місцевих закупівельних структур;
- володіючи предметами застави, таким господарствам доступні значні суми кредитів.

Все більш вагомими є загальні негативні результати. Вони, використовуючи земельні паї сільських жителів та позбавляючи їх шансів на

створення фермерських господарств сімейно-родинного типу, посилюють безробіття у сільській місцевості. Зареєстровані переважно у містах, такі структури там сплачують податки і не сприяють формуванню бюджету сільських рад та соціальному розвитку сільських територій.

Експортуючи зерно, ріпак та соняшник вони перетворюють Україну у сировинний придаток високорозвинутих країн. При цьому зростання обсягів такого експорту видається за економічні успіхи вітчизняного сільського господарства і поєднується з імпортом плодів, овочів, перероблених продуктів тваринництва.

Вимагається переорієнтація державної регуляторної політики і її спрямування на економічний і соціальний розвиток сільських територій. У більшості європейських країн право створення фермерських господарств мають особи, що проживають на території господарства. Фермери зобов'язані брати участь у виробничій діяльності. Інвестиції несільськогосподарських суб'єктів господарювання у фермерські господарства регламентуються спеціальними законами, які унеможливають відрив цих господарств від сільських жителів.

Державний регуляторний вплив лише частково поширюється на особисті селянські господарства. Ізольовані від ринку через неналежний рівень сформованості ринкової інфраструктури і державної підтримки, а також розподіл ринку між окремими великими суб'єктами господарювання вони як основні виробники молока, картоплі, овочів у значній мірі позбавлені можливості трансформування у ринково орієнтовані фермерські господарства.

Державну регуляторну політику, насамперед фінансову підтримку слід спрямувати на активізацію закономірного процесу трансформації великих особистих селянських господарств у фермерські. Критеріями відбору селянських господарств, на які слід спрямувати державну підтримку, можуть бути обсяги товарної продукції, забезпеченість засобами виробництва, склад селянської сім'ї і вік її членів.

Висновки. Лібералізація державної регуляторної політики, спрямованої на спрощення організації і розширення можливостей створення фермерських господарств здійснювалась шляхом вилучення із законодавчих актів обмежень щодо найму робочої сили, необхідності спеціальної освіти або досвіду роботи у сільському господарстві, максимально можливої площі сільськогосподарських угідь. У результаті цього шляхом значних інвестицій окремими особами, переважно жителями міст, створювались великі формально фермерські господарства фабричного типу у тваринництві та латифундистського в рослинництві, діяльність яких не сприяла соціальному розвитку села.

Численні програми державної фінансової підтримки новостворених фермерських господарств поєднується із скороченням їх загальної чисельності. Майже не відмічаються закономірні процеси трансформації великих особистих селянських господарств у господарства фермерського типу.

Державну фінансову підтримку слід спрямовувати на активізацію закономірного процесу трансформації великих особистих селянських господарств у фермерські.

Література

1. Про селянське (фермерське) господарство: Закон України від 20 грудня 1991 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2009-12/ed19911220>
2. Про селянське (фермерське) господарство: Закон України від 23 липня 1993 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2009-12/ed19930723>
3. Про селянське (фермерське) господарство: Закон України від 11 червня 2003 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2009-12/ed20030611>
4. Про фермерське господарство: Закон України від 17 липня 2011 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/973-15/ed20110717>
5. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 3 грудня 1999 року № 1529/99 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1083.6562.0>
6. Про затвердження порядку використання коштів державного бюджету для надання підтримки новоствореним фермерським господарствам та фермерським господарствам з відокремленими садибами: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. N 1102 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-%D0%BF>
7. Про внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1102: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 березня 2011 р. № 282 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/282-2011-%D0%BF>
8. Аграрний сектор: час принципово змінити орієнтири розвитку [Електронний ресурс] / [Б. Пасхавер, В. Юрчишин, О. Бородіна та ін.]. - Дзеркало тижня. - 2010. - 26. - 10 липня. - Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/agrarniy_sektor_chas_printsipovo_zminiti_orientiri_rozvitku-60696.html
9. Молдаван Л. В. Форми господарювання в аграрному секторі України в умовах глобалізації / Л. В. Молдаван // Економіка АПК.-2010.-№1.-С.13-17.

Summary Salamin O.

Lviv Ivan Franko National University

STATE REGULATORY POLICY IN THE SPHERE OF SUSTAIN AND DEVELOPMENT IN FARMING

The problems of formation of regulatory policy aimed at the establishment and development of farming have been taken into consideration. It has been proposed to direct the national program of support to conforming to the laws of nature transformation of large personal peasant economy in farmer's type.

Key words: *state regulatory policy, public financial support farm.*

Рецензент – к.е.н., доцент Поперечний С.І.